

УДК 316.74:378(476)

Л. М. Хижняк

МОДЕРНІЗАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТА УПРАВЛІНСЬКИЙ КОНТЕКСТИ

У статті розглянуто соціокультурну та управлінську специфіку модернізаційного потенціалу вищої школи України. Автор пропонує вимірювати модернізаційний потенціал вищої школи системою показників, до яких віднесено такі: характеристики проекту модернізації вищої школи; готовність до модернізації системи управління вищою школою; ресурси модернізації; інноваційність вищої школи; ідентифікація, аналіз та соціальні технології попередження негативних наслідків ризиків модернізації, її соціокультурних бар'єрів.

Ключові слова: вища школа, модернізація, модернізаційний потенціал вищої школи, соціокультурні бар'єри модернізації.

Тема модернізаційного потенціалу вищої школи пострадянських країн актуалізувалася з їх входженням в єдиний європейський освітній та науковий простір, результати якого трактуються неоднозначно. Так, існує думка, що «перехід на західні стандарти лише погіршав освіту. ... Глобальної освіти і глобальної культури взагалі бути не може, оскільки немає ніякої спільної для всього людства колективної пам'яті» [Ильин, 2013, с. 124]. Однак мова йде не про відмову від модернізаційних задумів, а про акцент на соціокультурних особливостях модернізації освіти і вирішенню проблеми людського розвитку. Так, В. Огнев'юк, Т. Фініков аналіз стану вітчизняної вищої школи проводять у нерозривному зв'язку зі світовими тенденціями і потребами сталого людського розвитку [Огнев'юк, 2003; Фініков, 2002]. Науковці також відмічають, що «інтерес до реформи цілісної системи освіти останнім часом зріс. Цьому сприяв більш якісний аналіз результатів, отриманих різними країнами в низці міжнародних програм тестування» [Fullan, 2011].

З часом проголошення курсу України на демократизацію і відкритість осмислення процесів модернізації вищої школи традиційно включає два

рівня аналізу: перший пов'язаний з виокремленням проблем власне вітчизняної освіти, а другий включає зіставлення цих проблем з тенденціями вищої освіти у світі. Останнім часом науковцями критично проаналізовано і переосмислено практики модернізації вищої школи низки країн світу, переважно тих, досвід яких може стати в нагоді в пострадянських країнах. Наприклад, чергову спробу модернізації переживає британська система вищої освіти [Черноморова, 2013]. Однак акцент зазвичай робиться на загальних проблемах модернізації освітньої системи, яка відповідає ідеї функціонування єдиного європейського освітнього простору [Животовская, 2013, с. 13-49]. При цьому не припиняються нарікання на модель управління вищою школою: «Економічний спад, що з'їдає бюджети університетів по обидві сторони Атлантики, явно не сприяє тим, хто сподівається позбавити вищу освіту і науку від шкідливих управлінських систем» [Head, 2011]. Найбільшої шкоди наносить комерціалізація вищої освіти і втрата університетами автономії (академічної, фінансової тощо). Наприклад, дослідники відмічають, що система державного контролю над вищою освітою в Британії «... поступово розширила сферу свого впливу з чисто фінансових питань на процес навчання і наукові дослідження і виростила нове покоління британських викладачів, які вже не знають, що було і по-іншому. З кінця 1980-х років і консервативні, і лейбористські уряди дбайливо вирощували цю систему, демонструючи одностайну позицію політичних партій: щоб виправдати витрати на наукові дослідження в очах платників податків, науковий світ у своїй діяльності повинен керуватися тими ж принципами, що і світ «діловий», тобто надавати якісний продукт (у даному випадку «продукт» наукових пошуків), і надавати його швидко, а також проводити такі дослідження, які принесуть користь і державному, і приватному секторам британської економіки та посилять позиції Британії на міжнародному ринку» [Head, 2011]. Чи не таким шляхом відбувається модернізація вищої школи України?

Російські дослідники модернізаційні процеси намагаються розглядати в їх обумовленості локальними соціокультурними й управлінськими практиками [Горшков, 2010; Горшков, 2011], однак залишається невизначеним модернізаційний потенціал вищої школи. Численні проблеми, які виникли в процесі проведення освітніх реформ, змушують звернути увагу на соціокультурну специфіку окремих конкретних освітніх систем, на те, якою мірою ця специфіка визначає модернізаційний потенціал вищої школи

окремих країн. Крім того, бракує теоретико-методологічних розробок вимірювання модернізаційного потенціалу вищої школи.

Мета статті – з'ясувати соціокультурну та управлінську специфіку модернізаційного потенціалу вищої школи України.

Перш ніж окреслити специфіку модернізаційного потенціалу вищої школи, уточнимо такі поняття, як «модернізація», «модернізація вищої освіти», які викликають неоднозначні трактовки. Так, В. Федотова закликає до змістовного переосмислення поняття «модернізація», без чого стає проблематичним вибір моделі модернізації на тлі зіткнення концепцій модернізації, яка доганяє (вестернізації), і множинної модернізації, що базується на локальній самобутності. Як вихід пропонується обговорення суспільних перспектив на контекстуальній основі, тобто на виявленні зв'язку когнітивних соціальних технологій з внутрішніми інноваційними цілями, що задаються культурною специфікою суспільства, і з загальним спрямуванням розвитку світових цивілізаційних змін [Федотова, 2010, с. 63-80]. А. Гофман, аналізуючи співвідношення понять «суспільство» і «культура», дійшов такого висновку: історія соціологічної думки свідчить про поступове витіснення, захоплення, заміщення першого поняття другим. Це особливо наочно проглядається на фоні трьох «поворотів», що відбулися в соціології ХІХ–ХХ ст.: 1) до «суспільства» («соціального»); 2) до «суспільства-культури» («соціокультурного»); 3) до «культури» («культурного») [Гофман, 2010, с. 128-136].

Під модернізацією вищої школи ми розуміємо цілеспрямовану радикальну трансформацію системи вищої освіти, яка охоплює як мікрорівень, змінюючи цінності й орієнтації людей в сфері освіти, так і інституційну основу вищої освіти. Невипадково модернізація нині стала частиною міжкраїнної конкуренції: «країни стараються обігнати одна одну і досягти високого рівня по світовим мірками. Разом з тим модернізація зачіпає і життя окремих людей, ставлення до неї характеризує їх особистий вибір; якщо хтось не приймає її, то рівень його життя буде відставати від тих, хто бере участь у модернізації» [Лапин, 2012, с. 55].

Модернізаційний потенціал вищої освіти – це можливості системи вищої освіти трансформуватися відповідно до суспільних потреб в напрямку людського розвитку.

Ми пропонуємо вимірювати модернізаційний потенціал вищої школи системою показників.

1. *Характеристики проекту модернізації вищої школи.* Ідея модернізації має бути втілена в реальний проект для того, щоб її втілення було керованим і прогнозованим. Оскільки вища школа є важливим соціальним інститутом, її станом опікується як суспільство, так і держава. Власне проект модернізації вищої школи зазвичай розробляється і реалізується саме під егідою держави. Слушною видається думка Н. Пліскевич щодо ролі держави в модернізаційних процесах: «Модернізаційним завданням постіндустріальної епохи повинна бути, перш за все, підпорядкована культурна політика держави. А це означає, що пріоритети повинні бути такі, щоб сприяти формуванню комфортних соціокультурних умов для тих, хто здатні здійснити інноваційний прорив» [Пліскевич, 2010, с. 84].

2. *Ресурси модернізації.* У суспільстві знань визначальним ресурсом розвитку стає інформація. Однак це питання спірне. Існує думка, що витрати на освіту шляхом засвоєння інформації сучасною людиною є марними. Висувається такий аргумент: якщо протягом останніх трьох століть саме інформація була дефіцитним ресурсом, володіння яким забезпечувало добробут у подальшому житті, то в сучасних умовах інформація стала легкодоступною і відчувається навіть її надлишок, тобто даний ресурс якісно здешевів. Болісним стає знецінення інформації взагалі, а ще відчутніше – інформації у вузько спеціалізованих сферах. Це позначається на вищій освіті і вимагає нових технологій навчання і нового їх ресурсного забезпечення. ВНЗ акумулюють і розподіляють інформацію у вигляді нового знання, чим створюють розумове середовище і людей – його носіїв. Інформаційне суспільство створюється освітою, яка підтримує спосіб отримання, обробки і розподілу інформації в суспільстві, адже тільки освічена людина буде прагнути до отримання нової інформації. Тільки підготовлена до освоєння інформації, нових знань людина має шанси на кар'єрне зростання і переваги в конкуренції за професійний і соціальний статус. Важливим стає не обсяг інформації в суспільстві, в його окремих сферах, а ефективність інформаційного обміну, тобто різноманітних соціальних комунікацій.

Слід зазначити, що за умов світової економічної кризи на функціонування і розвиток установ вищої освіти суттєво впливає зменшення фінансових ресурсів, які вони мають у своєму розпорядженні. Це стосується навіть економічно розвинених країн. Наприклад, Е. Делбанко зазначає, що в США з тих пір, як «... фінансовий спад прискорився, світ змінився для коледжів і університетів – як і для всіх, хто не приховував готівку під матрацом. Поряд

з банками, автовиробниками та страховими компаніями, що терплять крах, в заголовках газет миготіли університети – особливо ті, чії гігантські фонди пожертвувань (наприклад, мало не \$ 40 млрд у Гарварду до початку кризи) різко скоротилися» [Delbanco, 2009].

3. *Готовність до модернізації системи управління вищою школою.* Науковці намагаються розробити методологію оцінки соціально-комунікативного ресурсу управління. Цей ресурс свідчить про здатність і готовність системи управління на рівні вузу або цілого регіону вирішувати проблеми, що виникають у зв'язку з модернізацією системи освіти. Разом з тим «стан і потенціал існуючих систем управління вузами на регіональному та організаційному рівнях виявляються слабо вивченими. Крім цього, більшість досліджень спрямовані виключно на проектування процесу управління за відсутності доказових матеріалів досліджень вже існуючої системи, її опису і пояснення» [Елисеєва, 2010, с. 258].

4. *Інноваційність вищої школи* характеризують її здатність сприймати нове; здатність виробляти нове; здатність впроваджувати нове.

5. *Ідентифікація, аналіз та соціальні технології попередження негативних наслідків ризиків модернізації, її соціокультурних бар'єрів.* Соціокультурні чинники суттєво впливають на модернізаційний потенціал вищої освіти. Так, дослідження українських науковців показали, що «освіта трансформується в інструментальну цінність, а набуття її стало засобом формування професійного, знаннєвого капіталу і досягнення матеріального добробуту» [Астахова, 2013, с. 96]. У сучасному світі ВНЗ відбувається поляризація, формуються протилежні тенденції розвитку: перша тенденція наголошує на подальшому розповсюдженні ринкової стратегії, при якій освіта все більше перетворюється на послугу, що продається, предмет торгівлі, комерції, бізнесу, об'єкт маркетингу, а друга тенденція передбачає відновлення принципів немеркантильного служіння культурі, самореалізації в освітній і науковій діяльності.

Серед загроз, які виникають на шляху модернізації вищої освіти, науковці справедливо виділяють проблему балансу між класичними і ринковими цінностями вищої освіти, адже маркетизація останньої витісняє на периферію класичні цінності вищої освіти. Між тим заслуговує на увагу погляд, згідно з яким «освіта – це той суспільний інститут, який не може бути тотально підкорений ринку, не можна змушувати ВНЗ бути тільки суб'єктами ринку, що вміють купувати і продавати з

вигодою» [Костюкевич, 2012, с. 107]. Визнання того, що ринкові відносини в освітньому просторі не є первинними, вимагає уточнення місії сучасної вищої школи, а також корекції очікувань суспільства, студентів тощо від вищої освіти. Попередження негативних наслідків маркетизації в процесі модернізації вищої школи стає нагальним питанням. Це, в першу чергу, стосується подолання споживацтва по відношенню до освітніх послуг, відновлення серед студентства стратегій самореалізації і творчого самовираження. Однак ринкові відносини активно проникають у структуру освітніх практик України і навіть все більше підкорюють їх собі. Ринок поступово перетворюється у регулятор відновлення культури і культурних інституцій, значною мірою визначає сучасний стан й перспективи модернізації вищої освіти.

М. Лапін вважає доречним виділяти дві стадії модернізації: первинну, яка пов'язана з індустріальною ерою, і вторинну, яка відповідає запитам інформаційної ери, ери знань. Крім того, кожна стадія модернізації еволюціонує, проходить низку стадій: початок, розвиток, розквіт, перехід на наступну стадію [Лапін, 2012, с. 54-55]. Завдання системи управління освітою – полегшувати переходи вищої школи з однієї стадії на іншу, забезпечувати більш тривалу зупинку на стадії розквіту і зберігати та нарощувати модернізаційний потенціал на всіх без винятку стадіях. При цьому в кожному конкретному випадку у ВНЗ є можливість вибору моделі організації вищої освіти, серед яких пропонуються такі: а) поєднання в державних університетах контрактного (платного) навчання і навчання за державним замовленням, а в приватних університетах – повністю платне навчання; б) створення і підтримка державою навчання на однакових платних умовах, як в державних, так і приватних університетах зі збереженням системи пільг, грантів, освітніх кредитів; в) конституційне гарантування державою права кожному громадянину країни на безкоштовну університетську освіту після отримання повної середньої освіти. Але залишаються універсальними напрямки, за якими відбувається модернізація вищої освіти у «суспільстві знань»: безперервність; диверсифікація; підвищення фундаментальності; інтегрованість; гуманітаризація; демократизація; гуманізація; інтеграція з наукою і виробництвом; комп'ютеризація.

Щодо майбутніх розвідок в царині нарощування й використання модернізаційного потенціалу вищої школи, то слушною нам видається думка

російських соціологів, які підкреслюють, що «подальша модернізація освіти не потребує проведення нових реформ. Важливо переглянути критерії модернізації, підвищити цінність освіти у свідомості молоді, забезпечивши зв'язок модернізаційних освітніх стратегій з традиційним менталітетом росіян, з духовними традиціями російської освіти» [Зубок, 2013, с. 90]. Цей висновок повною мірою можна віднести й до подальшого розвитку вітчизняної вищої школи. Адже в наші дні формується нова освітня система як відповідь на кризу освіти, яка стала наслідком невідповідності існуючої освіти (у т.ч. вищої) новим суспільним та економічним викликам.

Д ж е р е л а

Астахова В.И., Батаева Е.В., Михайлева Е.Г., Матвеев В.В. Социология образования в Украине // Социс. – 2013. – № 1.

Горшков М.К., Шереги Ф.Э. Модернизация российского образования: проблемы и перспективы – Москва : ЦСПиМ, 2010.

Горшков М.К., Ключарев Г.А. Непрерывное образование в контексте модернизации. – Москва : ИС РАН, ФГНУ ЦСИ, 2011.

Гофман А.Б. Социальное – социокультурное – культурное: Историко-социологические заметки о соотношении понятий «общество» и «культура» // Социологический ежегодник. – Москва : ИНИОН РАН, 2010.

Елисеева А.М. Проблемы управления локальным образовательным пространством в контексте политики модернизации // Вестник Института социологии. – 2010. – № 1.

Животовская И.Г. Три десятилетия реформ образования в Европе: особенности модернизации образовательной системы // Актуальные проблемы Европы. – 2013. – № 2.

Зубок Ю.А., Чупров В.И. Социокультурный механизм формирования отношения молодежи к образованию // Социс. – 2013. – № 3.

Ильин А.Н. Антимодернизационные аспекты потребительского общества // Социс. – 2013. – № 5.

Костюкевич С.В. Высшее образование: современные мировые тенденции // Социологический альманах. – Вып. 3. – Минск : Беларуская навука, 2012.

Латин Н.И. Об опыте стадийного анализа модернизации // Общественные науки и современность. – 2012. – № 2.

Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку : монографія. – Київ : Знання України, 2003.

Плискевич Н.М. Тупики инструментальной модернизации // Общественные науки и современность. – 2010. – № 2.

Федотова В.Г. Переосмысливая теорию и практику // Социологический ежегодник. – Москва : ИНИОН РАН, 2010.

Фініков Т.В. Сучасна вища освіта: світові тенденції і Україна. – Київ : Таксон, 2002.

Черноморова Т.В. Модернизация британской системы высшего образования : очередная реформа // Актуальные проблемы Европы. – 2013. – № 2.

Delbanco A. The Universities in Trouble // The New York Review of Books, 2009. – Vol. 56. – № 8 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.nybooks.com/articles/22673>.

Fullan Michael. Choosing the wrong drivers for whole system reform // Centre for strategic education seminar series paper. – № 204. – April 2011.

Head S. The grim threat to British universities // The New York Review of Books, 2011. – January 13. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.nybooks.com/articles/archives/2011/jan/13/grimthreat-british-universities/?page=2>.

L. Khyzhniak. Modernization potential of higher education in Ukraine: socio-cultural and managerial contexts.

The article deals with the socio-cultural and managerial specificity of modernization capacity of higher education in Ukraine. The author offers to measure the modernization potential the of higher education systems with indicators, which include the following: characteristics of the project of modernization of higher education, commitment to modernize the system of higher school, high school innovation, resources of modernization, identification, analysis and social technologies of preventing the negative consequences of modernization risks, its socio-cultural barriers.

Keywords: *higher education, modernization, modernization potential of higher education, socio-cultural barriers of modernization.*

УДК 314.743-054.72:316(477)

Л. В. Черній

ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ В ЕМІГРАЦІЇ

Стаття присвячена становленню та розвитку української соціологічної думки в еміграції в міжвоєнний період. Автором проаналізована діяльність української інтелігенції у науковій сфері та створення соціологічних центрів для відтворення та розповсюдження ідей української державності.

Ключові слова: *еміграція, українська соціологічна думка, суспільство, науковці, Український соціологічний інститут.*

Актуальність. На початку ХХ століття потужна частина української інтелігенції опинилася поза межами своєї держави. В силу політичних перепетій вони змушені були працювати над відродженням українських